

İBRÂHİM OFÎ VE ESERLERİ

Mustafa ÇİL*

Hayatı

İbrâhim Ofî (rh.a.) kendisine nispet edilen risâlenin ferâğ kaydındaki bilgilere göre Of doğumlu olup Amasya'ya yerleşmiştir. Aynı kayıttan kendisinin fazilet sahibi ve saygın bir eğitimci olduğu anlaşılmaktadır. Risâleyi içeren mecmua üzerindeki bazı incelemeler hayatının çoğu kısmının ya da tamamının 12./18. yüzyılda geçtiğine işaret etmektedir.

Eseri

[et-]Takrîrâtü'n-nefise

Mantık ilmi alanında telif edilmiş bir eserdir. Mantık doğru ve tutarlı düşünmenin kural ve yasalarını gösteren ilimdir. Bu ilimle ilgili İslâm muhitindeki çalışmaların Aristo'nun eserlerini Arapçaya çevirme şeklinde başladığı kabul edilir. Bu faaliyetler zamanla Fârâbî (ö. 339/950) ve İbn Sînâ (ö. 428/1037) gibi büyük Müslüman mantıkçıların yetişmesine de zemin hazırlamıştır. İslâm bilginlerinin mantık ilmi öğretimine farklı bakışlarından müspet olanı zamanla güçlenmiş; özellikle Gazzâlî'nin (ö. 505/1111) çabaları mantığın şer'î ilimler yönünden de meşrû ve hatta gerekli olduğu anlayışının yaygınlaşmasını sağlamıştır. Daha çok bir alet ilmi olarak görülen mantığın Osmanlı medreseleri başta olmak üzere İslâm dünyasındaki tedrisinde Esrûddîn el-Ebherî'nin (ö. 663/1265 [?]) *Îsâgûci*'si ve Ali b. Ömer el-Kâtibî el-Kazvîni'nin (ö. 675/1277) *eş-Şemsiyye*'si gibi belli metinler takip edilmiştir. Bu esnada söz konusu metinleri merkeze alan -geniş anlamıyla- 'şerh' türünden çok sayıda eser verilmiş bunlar da bir biçimde öğretim süreçlerine dâhil edilmiştir. *Takrîrâtü'n-nefise* de bu tür kapsamında değerlendirilebilecek çalışmalardan biridir.

Süleymaniye Kütüphanesi Esad Efendi Koleksiyonu 03576-003 numarada 189627 bibliyografik kayıt numarasıyla kayıtlı olan *Takrîrâtü'n-nefise*, dokuz risâle ve takiben dört kısa nottan müteşekkil olup sonradan II+103 [104] varak olarak numaralanmış bir mecmuanın 12b-28a varakları arasında yer alan üçüncü risâlesidir. Mecmuadaki ikinci ve dördüncü risâleler Ebherî'nin *Îsâgûci*'sidir. Diğer risâle ve notlar ise temel düzey Arapça dil bilgisi (sarf-nahiv) ile ilgilidir. Dil bilgisinin lafzı tanıma yönüyle mantık için de bir hazırlık sayıldığı hatırlanırsa mecmuanın muhteva uyumu daha anlamlı hâle gelebilir. Risâlelerin üçünde istinsah tarihi (h. 1133, 1180, 1180) mevcuttur. Mecmuadaki iki temellük kaydından 1188 tarihli olanında Derviş Halil yazmaktadır. "Fetva emininin oğlu olarak tanınan" Mehmed Zühdü'ye ait kayıt ise [12]46 tarihlidir. Mecmua Sahaflar Şeyhizâde Esad Efendi (ö. 1264/1848) tarafından vakfedilmiştir.

Risâlenin adı ferâğ kaydındaki "... takrîrâtü'n-nefisenin (değerli açıklamalar) yazımı tamamlandı." cümlesinden alınmış olmalıdır. 'Takrîrât' kelimesinin burada sözlük anlamından ziyade "ta'likât" yani 'bir müellifin bazı görüş ve düşüncelerinden oluşan ve genellikle bir metnin daha kolay anlaşılmasını sağlama amacı güden notları' anlamında kullanıldığı söylenebilir. Nitekim bu tabir başka birçok eser

* Dr. Öğr. Üyesi, Trabzon Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, İslam Hukuku Ana Bilim Dalı, mustafacil@trabzon.edu.tr

adında da geçmektedir. Kelimenin “mantık tartışmalarında uyulması gerekli esaslar” anlamında kullanılmış olma ihtimali ise eserin muhtevası dikkate alındığında nispeten uzak kalmaktadır.

Takrîrâtü'n-nefise şikeste ta'lik hattıyla yazılmıştır. Müstensih bunu hocası olan müelliften semâ yoluyla alıp ezberlemiş ayrıca faydalı olacağı kanaatiyle ezberlenmesini tavsiye etmiştir. Sayfaları üçü hariç (ikisi 16, biri 20) 19 satırdır. Reddâdeleri vardır. Bazı konu başı çizimleri ve rakamlarda kırmızı mürekkep kullanılmıştır. Satır altına ilave, sayfa kenarına not koyma, kelime üzerini çizme-karalama vb. yazım sonrası okunduğunu/kontrol edildiğini gösterir işaretler taşımaktadır. Bununla birlikte tekrar yazım, ibare düşüklüğü ve düzeltilmemiş hata gibi az sayıda eksikleri de bulunmaktadır.

Takrîrâtü'n-nefise bütünlüklü bir telifdir. Açıklamaların Türkçe yapıldığı eserde tanımlar ve örnekler çoğunlukla Arapçadır. Konu geçişleri oldukça başarılıdır. Eserin sistematik olarak Ebherî'nin *Îsâgûci*'sine benzediği söylenebilir. Ancak bu onun yalnızca *Îsâgûci*'nin metnini alıp genişlettiği anlamında değildir. Müellifin pek çok mantık eserini gördüğü ve bunlardan da istifadeyle kendi tercihleri doğrultusunda nispeten farklı ve geniş bir metin oluşturduğu anlaşılmaktadır.

Müellif bazen kendisi bazen de itirazcının sorusu biçiminde sorular sormakta, sıkça kullandığı ‘niçin-zira’ kalıbı yanı sıra ‘biz cevap veririz ki, zikredelim, beyan edelim, sadedimiz, her birinin tanımı hakkıdır, (bu) dursun (önce şunu anlatalım), mâlûm ola ki, zira, yani’ vb. ifadeler içeren açıklamalar yapmaktadır. Metinde açıkça bir başka eserin adı geçmez. Bazen “istilah-ı mantıkta” diyen müellif görüş sahibi kişi veya ekol olarak da ‘musannif, cumhur-İmam (Fahreddin Râzî), bazı mezheb-bazı mezheb, mütekadimîn-müteahhirîn ve meşhur mezâhib’e yer vermektedir. Eserin sonuna doğru sayısı artan ve genellikle konu geçişlerinde ‘bunu bitirince şuna başladı’ türünden ifadelerde zikri geçen ‘musannif’ kuvvetle muhtemel Ebherî’dir. Bununla birlikte ona yapılan atıfların *Îsâgûci* metnindeki ifadelerle her zaman birebir örtüştüğü de söylenemez.

Takrîrâtü'n-nefise'ye ‘besmele’ sonrası “ilim neye derler” sorusuyla başlayan müellif cevaptaki ‘zihinde hasıl olma’nın icâbî veya selbî olmasından tasdik ve tasavvura geçiş yapar. Tasavvurun ve tasdikın mebâdî ve makâsıdını sıralar. Bu şekilde mantık ilmi dokuz bab üzerine münhasırdır, der. ‘Külliyât-ı hams’ kendisine göre de asıl amaçtır. Buna rağmen ilk bab olmayışının nedeni onu bilmenin birbirine bağlı biçimde -sırasıyla- delâlet yönünden lafzı, müfred-mürekkebi, küllî-cüzîyi ve zâtî-arazîyi bilmeyi gerektirmesidir. ‘Delâlet’in tanımı ve çeşitlerini verip örnekleyen müellife göre diğerleri ifade ve istifade bakımından genel geçer olmadığından muteber tek delâlet delâlet-i lafziyye-i vaz’iyyedir. Müellif delâlet türleri ve ilişkilerini akabinde de mutabakat türü ile bağlantılı olarak müfred ve kısımlarını tanıtır örnekler; mürekkebin şartlarını sayar. Müfred-mürekkebi ayrımında mutabakat türünün esas alınmasını gerekçelendirir. Müfred lafız da küllî ya da cüzî olur; bu ayrımın müfred üzerinde incelenmesi bu bahsin müfredde tevakkuf etmesindedir, der. Küllî lafız da zâtî veya arazî olur. ‘Zâtî’ tanımına yöneltilen bir itirazı iki açıdan cevaplayan müellif aslında manânın niteliği olan ‘zâtî, arazî’ gibi vasıfların lafzın niteliği olarak gösterilmesini de ilme yeni başlayanların bunları anlamasını kolaylaştırma amacına bağlar. Burada küllî üzerinde yoğunlaşılması da mantığın ilgi alanıyla alakalıdır. Küllî zâtî ikinci bölümlenmesi de dikkate alınırsa “cins, nev’ ve fasıl”a ayrılır. Küllî arazî ise ‘hâssa ve arazî-âmm’a; bunların her biri de ikiye ayrılır. Bu durumda küllîlerin yedi değil de beş olarak kabul edilmesi küllî arazinin ikinci bölümlenmesinin hesaba katılmayışındandır. Musannifin lâzım-ı mâhiyeti zikredip lâzım-ı vücûdu zikretmeyişi ise ilki asıl ikincisi fer’ olduğu içindir.

Müellif tasavvurun makâsıdı olan ‘kavl-i şârih’ başlığında kısa birtakım bilgiler verir. Kavl-i şârihi üçüncü alt bölümü itibarıyla sekize ulaşan çeşitleriyle örneksiz olarak tanıtır. Burada ‘tanım’la

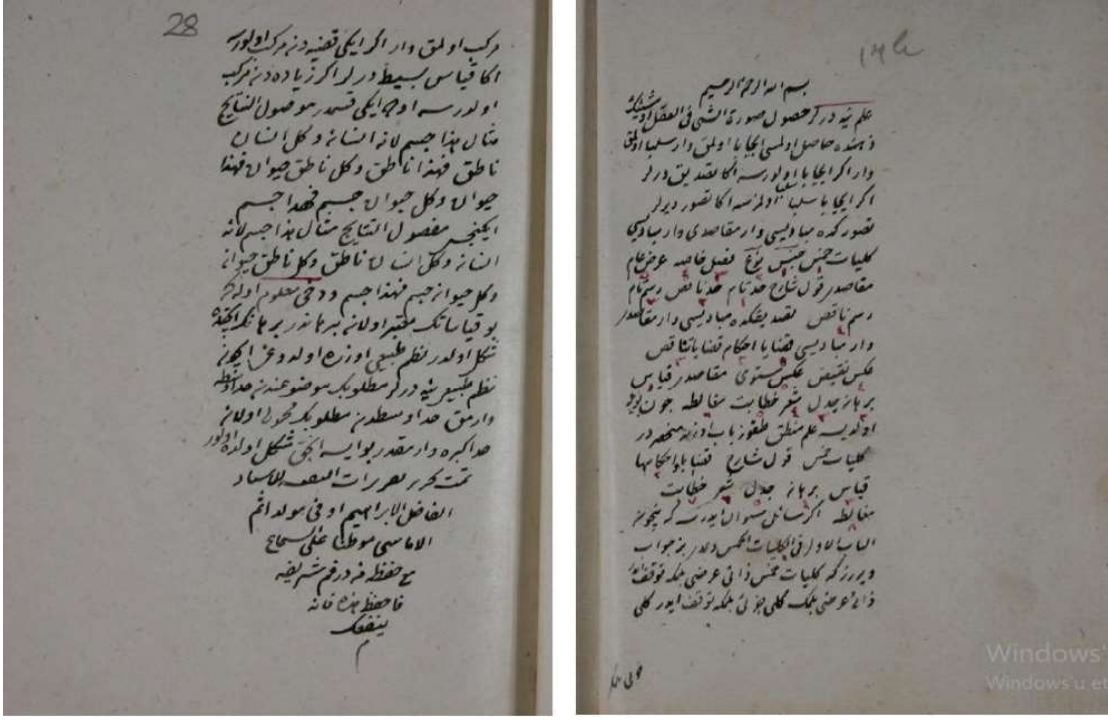
İlgili başka bazı açıklamalar yapan müellif kavli-î şârihin tanımının ‘tanımın tanımı olduğu için teselsüle neden olacağı’ itirazını iki kısa cevapla ret eder.

Tasdikin mebdâfisinde müellif önce ‘kazâyâ’yı (önermeler) verir ve ‘kazıyye’yi (önerme) tanımlar. Başlıkta çoğul hâli geçtiği hâlde musannifin tanımda tekil hâlini esas almasına izah getirir. Yine ona göre musannif müteahhirinden olduğu için onların anlayışına uygun tanımı seçmiştir. Müellif kazıyye türlerini alt başlıklarıyla genişçe anlatır. Burada taksimler yanı sıra önerme türlerine özgü edatlara, farazî önermelere, munfasıl önermelerin çok şıklı olabileceği yaygın görüş ise de doğru olanın iki şık olması gerektiği gibi bilgilere ve şartlı önermelerdeki bazı ihtimallere yer verir. Tasdikin mebdâfisindeki diğer kısım ‘ahkâm-ı kazâyâ’dır. Bunların ilki ‘tenâkuz’dur. Tenâkuz bahsini tanım, bazı açıklamalar ve tenâkuzun gerçekleşme şartları ile bitiren müellif ahkâm-ı kazâyadan olan ‘aks-i müstevî’yi de öz biçimde ele alır. Musannifin ‘aks-i nakîz’e tasdikteki kullanımını nadir olduğu için değinmediğini belirtir ve bu başlığı kendisi kısaca tanıtır.

Tasdikin makâsıdı ‘kıyas’tır. Kıyas en az iki önermeden oluşur. İstisnâî veya iktiranî olur. İktiranî kıyasın dört şekli vardır. Bunlardan ‘tab’a yakın olan” ilkidir. İlk şekilde 100 aklî ihtimal vardır. Bunlar önce 36’ya sonra 4’e iner. Müellif bu 4 darbyı ayrı ayrı (ikinci darbyn başlığı unutulmuş olmalıdır) verir. İkinci şekildeki 100 aklî ihtimal de 16’ya iner ki bunların da 4’ü sonuç verir. Üçüncü şeklin sonuç veren darpları 6; dördüncü şeklin ise 5’tir. Müellif bunları da çoğu örnekli ve ilk şekille de ilişkili olarak anlatır. Akabinde iktiranî kıyasın sırf hamliyyeden oluşup oluşmama durumuna göre çeşitlerini ve ortaya çıkan bazı ihtimalleri zikreder. İstisnâî kıyasın farklı durumlarda vereceği neticelerden söz eder ve mutlak kıyas bahsini bitiren musannifin kıyasın taksimine geçtiğini söyler. Mutlak kıyasın mukaddimeleri yakînî olursa buna ‘kıyas-ı burhan’ denir aksi hâlde ‘kıyas-ı gayri burhan’ olur diyen müellif ‘burhan’ı tanımlayarak ‘yakînîyyât’tan (kesinlik taşıyan öncüller) ‘evvelîyyât, mücerrebât, hadsiyyât, mütevâtîrât ve kıyası kendinden önermeler’i örnekli biçimde verir. Kıyas-ı gayri burhan dört kısımdır diyen müellif öncüllerine vurgu yaparak ‘cedel, hatâbe ve mugalata’yı zikredip örnekler. ‘Hatâbe’ ile ‘mugalata’ bahisleri arasında tanımından bir parça bulunan ‘şiiir’ ise metinde sehven yer almamıştır.

‘Hâtîme’ başlığı altında ilk olarak ‘kıyas’ ve ‘hüccet’ arasındaki içlem-kaplam ilişkisi belirlenir. Buna göre her kıyas hüccettir ancak her hüccet kıyas değildir. Mesela ‘istikrâ’ ile ‘temsîl’ hüccettir ancak kıyas değildir. İstikrâyı tanıtıcı bir bilgiden sonra tam istikrânın nakıs istikrâdan farklı olarak yakîn ifade ettiği vurgulanır. Temsil bir örnekle tanıtıldıktan sonra mantıkta bunlar dışında bir de ‘kıyas-ı müsâvat’ vardır denilerek o da izah edilir. “Mutlak kıyas iki kısım üzeredir” diyen müellif ‘basit’ kısmını tanıtır; örnek vermez. İkiye ayırdığı ‘mürekkeb’in her bir kısmı için ise yalnızca örnek verir. Müellife göre kıyasların muteber olanı burhanın ilk şeklidir. Çünkü yalnızca bu ilk şekil ‘nazm-ı tabii’ üzeredir. “İnsan zihnine en uygun gelen yapı” durumundaki ‘nazm-ı tabii’ ise müellifin tasviriyle “matlûbun mevzuundan hadd-i evsata varmak, hadd-i evsattan matlûbun mahmûlü olan hadd-i ekbere varmaktır.”

Bir mantık metnini esas aldığı belli olmakla birlikte yaygın şerh şekillerinden farklı bir tarzda kaleme alınan *Takrîrâtü’n-nefise* metin muamelesi görebilecek bir telifdir. İbrâhim Ofi’nin mantık ilmine vukufiyetini de gösteren bu eserden hâlihazırda istifade etmek mümkündür. Daha detaylı bir araştırma, inceleme ve değerlendirmeye de layıktır.

Resim 1: *Tahrîrâtü'n-nefîse*'nin ilk ve son sayfaları
(Süleymaniye Kütüphanesi Esad Efendi, 3576, 12b ve 28a.)

Kaynakça

- Akdeniz, Mustafa. *Molla Fenari'nin Fevaid el-Fenari Adlı Eserinin Tercüme Tahlil ve Değerlendirilmesi*. Van: Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019.
- Emiroğlu, İbrahim. "Mantık". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 28/18-28. Ankara: TDV Yayınları, 2003.
- İmamoğlugil, Halil, "Akıl Yürütme (İstidlâl)". *Mantık El Kitabı*, ed. İsmail Köz-Ali Çetin. 157-231. Ankara: Grafiker Yayınları, 2016.
- Kaya, Hacı, "Şah Hüseyin Çelebi el-Amasî'de Mantık Biliminin İmkânları Bağlamında Ortaya Konan Bilimsel Tartışma Metodu". *Uluslararası Amasya Âlimleri Sempozyumu (21-23 Nisan 2017) Bildiriler Kitabı*. 2/363-374. Amasya: Amasya Üniversitesi, 2017.
- Mağnîsî, Mahmûd b. Hasan. *Muğni't-tullâb*. thk. İsmâ b. Mühezzeb es-Sebü'î. Dımaşk: Dârü'l-Beyrûtî, 1430/2009.
- Neccâr, Muhammed Hüseyin. *İlmü'l-mantık Mizânü'l-ukûl*. Kahire: Matbaa-i Mahmûdiyye, 1357/1938.
- Ofî, İbrâhim. *Tahrîrâtü'n-nefîse*. İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Esad Efendi, 3576, 12b-28a.
- Sarioğlu, Hüseyin. "Mantık Tarihinde İsgücü Geleneği ve Ebherî'nin İsgücü'si". *İsgücü Mantığa Giriş*. mlf. Ebherî. 21-55. Ankara: Türkiye Bilimler Akademisi, 2016.
- Şensoy, Sedat. "Ta'likât". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 39/508-510. İstanbul: TDV Yayınları, 2010.